

The Effect of the Defendant's Absence in Criminal Proceedings: A Perspective on Defense Rights and Social Institutions Affected by Restorative Justice

Reza Jorjandi Moghadam¹

1. PhD Student in Criminal Law and Criminology, Bandar Abbas Branch, Islamic Azad University, Bandar Abbas, Iran.

Email: Jorjandi.reza@gmail.com

ABSTRACT

In the course of criminal proceedings, both in the private and public realms of the offense, the individual facing charges assumes a pivotal role as the accused. It is imperative to not only acknowledge their culpability for violating the law but also uphold their rights to a fair defense. To uncover the truth, safeguard lost rights, and establish acquittal or delinquency, it is crucial for the accused to appear before the judicial authority. Among the primary concerns pertaining to defense rights, as outlined in Article 5 of the Criminal Procedure Law ratified in 2012, is the examination of the accused's statements and justifications. Failure to reach the accused following the commission of the crime will result in procedural loopholes, impeding a fair trial and complicating the pursuit of truth due to hesitancy in disclosing information. This may potentially

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e- Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/jlr.2023.337012.2022

Received:
5 May 2023

Accepted:
9 September 2023

Published:
4 January 2025

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

lead to prolonged hearings, as highlighted in the judicial reform document's list of challenges, and result in the violation of the victim's rights, deprivation of the accused's rights, and the negation of the application of legal institutions and the principles of restorative justice. Fear or intimidation regarding the trial process, limited awareness of defense rights, doubts regarding the impartiality of judges, additional detentions, and arbitrary conduct by law enforcement officers during arrest and surveillance are among the significant factors contributing to the difficulty in accessing the accused. This article has been meticulously crafted using the descriptive analytical approach, incorporating an examination of pertinent legal sources, specialized publications, and criminal legislation of Iran. The primary objective is to delve into the existing legal void and explore the underlying factors contributing to the absence of the accused during investigations and legal proceedings. Moreover, this study endeavors to propose practical solutions for effective implementation.

Keywords: Accused, Defensive Rights, Restorative Justice, Criminal Proceedings, Victim.

Funding:

The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Reza Jorjandi Moghadam: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Formal Analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Visualization, Supervision, Project Administration.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Jorjandi Moghadam, Reza. "The Effect of the Defendant's Absence in Criminal Proceedings: A Perspective on Defense Rights and Social Institutions Affected by Restorative Justice". *Journal of Legal Research*, 23, no. 60 (January 4, 2025), 323-356.

E x t e n d e d A b s t r a c t

The evasion of the accused, which effectively prolongs legal proceedings and hinders the revelation of truth, can be attributed to various factors such as the apprehension of being coerced into confession, subjected to torture and humiliation by law enforcement officers, experiencing sexual harassment from the victim, and facing extrajudicial pressure from judges. This intimidating environment deprives the accused of their legal entitlements. This study employs an analytical and descriptive approach divided into four sections: 1) Fear and intimidation faced by the accused during prosecution, 2) The status of the defendant's right to defense: Is it a right or an obligation? 3) Promoting effective collaboration in legal proceedings and uncovering the truth, and 4) Upholding the accused's right to benefit from the principles of restorative justice and not being deprived of support networks. The research aims to practically, scientifically, and comprehensively explore the factors that lead the accused to refrain from remaining at the crime scene after committing the offense, evading contact with the police and prosecutor's office, and consequently violating their defense rights. This raises the question of whether the absence of the defendant in court affects the trial process.

It is believed that the presence of the accused in court contributes to expeditious and streamlined proceedings, allowing for the protection of defense rights and the utilization of restorative justice principles. The accused's fear of trial and punishment, along with the behavior of law enforcement agents and judges who may lack adherence to principles of fair justice and exhibit arbitrary practices, can compel them to flee from investigation and legal proceedings. Additionally, a lack of awareness regarding defense rights and unfamiliarity with legal, traditional, and customary procedures, coupled with intimidation from individuals in the accused's surroundings and law enforcement officers, can also influence their decision to evade legal proceedings.

Through meticulous examination of our country's existing criminal laws and regulations, including the Constitution, Criminal Procedure Law, Islamic Penal Code, and relevant legal sources, it has been deduced that in the pursuit of a fair criminal justice system leading to acquittal, both the victim and society possess rights, while the accused equally enjoys rights during the stages of investigation and legal proceedings before law enforcement and judicial entities. Adherence to these human rights principles serves as a mandatory obligation for citizens under the umbrella of defense rights. While it is a right bestowed upon the accused, it becomes a religious and legal duty for others, particularly the police and judicial authorities.

In the current criminal procedure law, Islamic Penal Code, and laws

concerning the reduction of discretionary imprisonment, supplemented by friendly legal and judicial mechanisms, a framework has been established to uphold the rights of the accused with a rehabilitative and preventive focus. However, in many instances, it is the accused themselves who contribute to the deprivation of these rights by fleeing. Fear of non-compliance with defense rights by those involved in the prosecution and trial, coupled with intimidation from individuals in their social circle and law enforcement agencies, has been identified as one of the factors driving the accused to evade a fair trial. Additionally, this behavior can be attributed to the defendant's lack of awareness regarding certain defense rights and unfamiliarity with legal procedures and strategies.

By succumbing to fear and evading appearance before the judge, the accused jeopardizes their ability to mount a defense and engage in a fair trial. Such actions disrupt and delay legal proceedings, leading to the violation of societal and victim rights, as well as the deprivation of defense rights and the benefits of restorative justice and reconciliation measures during the trial and punishment process. Regrettably, in our country, many defendants still find themselves unjustly denied their defense rights and lack sufficient information. Soon after committing a crime, they face blame from those around them and encounter aggressive treatment from competent police and judicial authorities. Consequently, fear is instilled, raising doubts about the impartiality of the judicial body, prompting the accused to flee, and ultimately resulting in the violation of numerous legal rights.

It is important to recognize that the current practice of appointing young individuals with limited experience in the judicial system to judicial positions has raised concerns among lawyers, legal professionals, and the general public regarding the efficiency of the judiciary. This practice has, to some extent, impacted the infringement of defense rights and the tendency of criminals to evade court proceedings. The absence of a well-trained judicial police force, a shortage of competent officers, detectives, and experts among the judicial personnel, the assignment of judicial tasks to young and inexperienced officers without proper training, or inadequate supervision by judges over the officers under their command have contributed to the distrust felt by the accused. Consequently, they fear their rights may be disregarded, leading to torture, humiliation, denial of the opportunity to present surety or seek bail from judicial authorities, submission of false and criminal reports, judges' influence over officers' reports against the accused, or discriminatory police and judicial behaviors. These factors contribute to lawlessness, non-compliance with court appearances, and ultimately the evasion of prosecution and legal proceedings.

Contemporary criminal procedure laws demonstrate a clear emphasis on the defense rights of the defendant compared to previous legislation. The inclusion of restorative justice principles in criminal procedure laws and the Islamic Penal Code, alongside substantial changes and reforms by legislators, highlight important advancements. The judiciary's attention to mediation, the acknowledgment of the significance of peace and compromise through the establishment of dispute resolution councils in recent years, the implementation of initiatives such as the "Qur'anic reformers and judges" project by the social deputy to prevent criminal activities, the establishment of the National Patience Headquarters by the Center for the Development of Dispute Resolution, and efforts by this center to establish arbitration institutions for legal matters and mediation in criminal cases within the realm of restorative justice, all play significant roles in society and aid the judicial system. By taking proactive measures to address the harm caused by crimes to victims and assisting the accused through mediation, and by utilizing the capabilities of criminal justice institutions outlined in the Criminal Procedure Law and the Islamic Penal Code, and through the promotion of guidelines and practical solutions highlighted by judicial authorities and the establishment of parallel mediation institutions within the judicial system, policymakers and the judiciary display their attention to this domain.

In recent years, the unilateral actions of legislators in the field of criminalization have ignited feelings of insecurity among citizens. Many individuals fear that if they engage in criminal behavior, they may face prosecution for multiple charges. The complexity of such investigations, coupled with the issuance of unwarranted and disproportionate verdicts, could lead to prolonged detention and curtailment of their freedom. Lengthy periods of detention result in irreparable harm to individuals and their families in terms of social, economic, and personal standing.

This Page Intentionally Left Blank

تأثیر عدم حضور متهم در دادرسی کیفری از منظر حقوق دفاعی و نهادهای ارفاقی متأثر از عدالت ترمیمی

رضا جرجندی مقدم^۱

۱. دانشجوی دکترای حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرعباس، ایران.

Jorjandi.reza@gmail.com

چکیده:

در فرایند دادرسی کیفری اعم از جنبه خصوصی و عمومی جرم، متهم تنها شخصی است که نقش کلیدی را به عنوان فرد در معرض تعقیب ایفا می‌کند. علاوه بر اینکه به جهت نقض قانون مستحق مجازات هست، رعایت حقوق دفاعی وی نیز الزامی است. به منظور کشف حقیقت و صیانت از حقوق زیان‌دیده و همچنین اثبات برائت یا بزهکاری، حضور متهم نزد مقام قضایی ضرورت دارد. یکی از اصلی‌ترین مباحث مربوط به حقوق دفاعی بر اساس ماده ۵ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، استماع اظهارات و دلایل متهم است. در صورت عدم دستیابی به او پس از ارتکاب جرم، دادرسی منصفانه با خلأهایی روبه‌رو خواهد شد و با فراری شدن یا استتکاف از بیان واقعیت، کشف حقیقت با صعوبت همراه خواهد شد و در مسیری همچون اطاله دادرسی به عنوان یکی از چالش‌های احصاشده سند تحول قضایی، تضییع حق بزه‌دیده و تباه شدن حقوق خود متهم و محرومیت وی از اعمال نهادهای ارفاقی قانونی و جلوه‌های عدالت ترمیمی پیش خواهد

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.48300/jlr.2023.337012.2022

تاریخ دریافت:

۱۵ اردیبهشت ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:

۱۸ شهریور ۱۴۰۲

تاریخ انتشار:

۱۵ دی ۱۴۰۳

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهشهای حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهشهای حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد [نشریه](#) مراجعه کنید.

رفت. از مهم‌ترین دلایل عدم دسترسی به متهم را ترس یا ارعاب از نحوه محاکمه، عدم آگاهی از حقوق دفاعی و تردید به بی‌طرفی قضات، بازداشت‌های اضافی و رفتار خودسرانه مأمورین در بدو دستگیری و دوران تحت نظر می‌توان برشمرد. این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی و مطالعه منابع حقوقی مرتبط، مجالات تخصصی و قوانین کیفری ایران با هدف بررسی این خلأ دادرسی تدوین شده و عواملی که موجب عدم حضور متهم در فرایند تحقیق و دادرسی می‌گردد، ضمن ارائه راهکارهای اجرایی مورد تحقیق قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها:

متهم، حقوق دفاعی، عدالت ترمیمی، دادرسی کیفری، بزه‌دیده.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

رضا جرجندی مقدم: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبارسنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، تصویرسازی، نظارت، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

جرجندی مقدم، رضا. «تأثیر عدم حضور متهم در دادرسی کیفری از منظر حقوق دفاعی و نهادهای ارفاقی متأثر از عدالت ترمیمی». مجله پژوهش‌های حقوقی، ۲۳، ش. ۶۰ (۱۵ دی ۱۴۰۳)، ۳۲۳-۳۵۶.

مقدمه

در قانون آیین دادرسی کیفری ایران حقوق دفاعی متهم در فرایند تحقیقات و دادرسی مورد توجه قرار گرفته و رعایت این حقوق از سوی متولیان امر تحقیق و دادرسی تکلیف و برای متهم حقی شرعی و قانونی است. فرد بزه‌کار همان‌گونه که مستحق تنبیه و اعمال مجازات قانونی است، این حق را دارد که در مسیر تعقیب و محاکمه بتواند آزادانه و بدون اجبار جهت دفاع و اثبات بی‌گناهی در جرم ارتكابی از ظرفیت‌ها و ابزارهای قانونی بهره‌برد. چون اصل بر برائت است، متهم باید بدون واهمه و ترس از محاکمه و مجازات در نزد پلیس و قاضی حضور یافته و بدون اعمال فشار و رفتارهای غیرقانونی از خود دفاع نماید.

فراری شدن متهم که در طولانی شدن دادرسی و تأخیر در کشف حقیقت مؤثر است، می‌تواند ناشی از بیم از اجبار به اقرار و شکنجه و استخفاف توسط ضابطان، آزار جسمی توسط بزه‌دیده و برخوردهای قهرآمیز فراقانونی از سوی قضات باشد. این ترسیدن و ترساندن باعث محرومیت متهم از حق قانونی می‌شود. در این پژوهش به روش تحلیلی - توصیفی در ۴ بخش با موضوعات ۱- بیم و ارعاب متهم از تعقیب قضایی؛ ۲- حقوق دفاعی متهم، حق است یا تکلیف؟؛ ۳- همکاری مؤثر در دادرسی و کشف حقیقت؛ و ۴- حق بهره‌مندی متهم از جلوه‌های عدالت ترمیمی و عدم محرومیت از نهادهای ارفاقی با هدف و رویکرد کاربردی و علمی و پژوهشی سعی می‌شود دلایلی را که باعث می‌گردد متهم پس از ارتکاب جرم و مراحل بعدی نتواند در محل وقوع جرم بماند و با متواری شدن خود را به پلیس و دادسرا معرفی ننماید و با این عملش سبب تضییع حقوق دفاعی خود شود، مورد مطالعه قرار گیرد. در اینجا سؤالی به ذهن خطور می‌کند که آیا عدم حضور متهم در محکمه تأثیری در فرایند دادرسی دارد یا خیر؟ در پاسخ، به نظر می‌رسد با حضور متهم هم تسریع و تسهیل در دادرسی ایجاد شده و هم موجبات برخورداری از حقوق دفاعی و نهادهای ارفاقی در پرتو عدالت ترمیمی فراهم می‌شود. گاهی واهمه‌ای که از محاکمه و مجازات و برخوردهای مأمورین و قضات و سلب آزادی به لحاظ عدم رعایت عدالت منصفانه و رفتار خودسرانه آنها برای متهم می‌شود از یک سو، ترساندن وی توسط اطرافیان و مأمورین به خاطر عدم آگاهی از حقوق دفاعی خویش و عدم اطلاع از نحوه بهره‌گیری از آنها و دیگر ظرفیت‌های قانونی، سنتی و عرفی از سویی دیگر متهم را وادار به فرار از تحقیق و دادرسی می‌نماید.

وفق اصل ۳۷ قانون اساسی و ماده ۴ قانون آیین دادرسی کیفری به‌صراحت اصل برائت مورد توجه قرار داشته و اصل برائت مقدم بر مجرمیت فرد است. در بین عوام و حتی ضابطین دادگستری این مسئله

کمتر مورد توجه قرار داشته و با ابزارهای توییحی و قهرآمیز به متهم نگاه می‌شود. با این حال که در قوانین و مقررات کیفری در سطح ملی و بین‌المللی شاهد اصلاحات اساسی در قوانین جزایی هستیم و دیگر آن رفتارها و اقدامات قهری قرون گذشته برای تعقیب متهم و اخذ اقرار از طریق اعمال اجبار و شکنجه رنگ باخته است. در قانون آیین دادرسی کیفری فعلی در مقایسه با قانون سابق از سوی قانون‌گذار توجه زیادی به حقوق دفاعی متهم صورت گرفته و امروزه این امر در اقدامات و تصمیمات مراجع قضایی به‌روشنی آثارش نمایان است. ضرورت اقتضا می‌کند این روبه عدالت کیفری با دید مثبت به حقوق دفاعی متهم و همراه با جلوه‌های عدالت ترمیمی در مسیر دادرسی عادلانه همگام شود. حسب یافته‌های پژوهشی در گذشته تحقیقات زیادی در زمینه تضمین حقوق و آزادی‌های فردی و حفظ کرامت انسانی و حقوق دفاعی متهم و عدالت ترمیمی به رشته تحریر درآمده است اما به موضوع و عوامل اختفا و فرار متهم در فرایند کیفری و راهکارهای مورد اقتضا و از زاویه‌ای که تحقیق پیش رو به آن نظر دارد چندان توجهی نشده است. به نظر می‌رسد تصویب قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی و صدور بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌های متعدد مرتبط قضایی و تعیین هیئت‌های بازرسی حفظ حقوق شهروندی بیانگر اهمیت و حساسیت این مسئله است.

۱- بیم متهم از تعقیب قضایی

ترس متهم از دستگیری و تحت تعقیب کیفری قرار گرفتن از یک سو و ارباب وی از سوی شهروندان، اطرافیان و حتی ضابطان دادگستری از سوی دیگر از عواملی هستند که باعث می‌گردد متهم پس از ارتکاب جرم متواری و از دید مأمورین مخفی و از حضور در دادسرا امتناع نماید. عدم آگاهی متهم از حقوق دفاعی خویش و یا ترس از معرفی خود به ضابطان به خاطر وحشت از اخذ اقرار اجباری از طریق شکنجه، از گذشته تاکنون از مواردی بوده که از موانع تسریع در دادرسی ناشی از اقدام قانون‌گریزانه متهمین به شمار می‌آید؛ هرچند بدون حضور متهم دادرسی متوقف نشده و اقدامات لازم از سوی مرجع قضایی به عمل می‌آید و دادرسی به‌صورت غیابی امکان‌پذیر است.

شکنجه برای کسب اقرار در نظام‌های تفتیشی، امری متداول و مقبول بوده و اقرار ناشی از شکنجه، اجبار و اکراه سندیت داشته و قابل استناد خواهد بود، مقام قضایی در این نظام‌ها بی‌طرف نبوده و بیشتر به دنبال انتساب بزه به متهم است.^۱

تحقیقات مقدماتی، حساس‌ترین مرحله از فرایند کیفری است زیرا اولین مواجهه متهم با دستگاه

۱. هادی رستمی، آیین دادرسی کیفری (تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۷)، ۱۸۸.

عدالت کیفری در این مرحله انجام می‌شود و اساس پرونده کیفری در این مرحله شکل می‌گیرد. لذا توجه به اصول دادرسی عادلانه در این مرحله از اهمیت بسیاری برخوردار است. از جمله اینکه این مرحله باید تحت حاکمیت اصل برائت انجام شود، زیرا در این هنگام هنوز مجرمیت شخص محرز نشده است. همچنین تضمین «حق آزاد بودن متهم و امکان سلب این حق در موارد استثنایی»، «اطلاع‌رسانی به متهم و خانواده وی»، «اعلام حق سکوت»، «اعلام حق انتخاب وکیل» و «لزوم معقول بودن مدت بازداشت موقت» در زمره مهم‌ترین اصول کلی دادرسی عادلانه حاکم بر مرحله تحقیقات مقدماتی است.^۲ یکی از حقوق دفاعی مسلم متهم، حق دفاع وی است که می‌تواند شخصاً در تحقیقات مقدماتی دادسرا و دادرسی دادگاه حضور یافته و از خود دفاع کند یا به همراه وکیل در راستای دادرسی ترافعی حضور یابد. بر اساس ماده ۳۵۹ قانون آیین دادرسی کیفری متهم حق دارد در یک دادرسی منصفانه و بی‌طرفانه از خود دفاع کند؛ اما اگر متهم بخواهد که خود را از چنگال عدالت مصون نگاه دارد و با علم بر اینکه خود یا وکیل وی توان دفاع قانونی نخواهند داشت متواری شود، در این صورت در جهت حفظ و تأمین حقوق بزه‌دیده و جامعه، قانون‌گذار رسیدگی غیابی را تجویز نموده است. در این گونه موارد متهم از طریق نشر آگهی به مرجع قضایی احضار می‌شود و در صورت عدم حضور و دفاع در حق الناس به‌صورت غیابی محکومیت می‌یابد. به‌صراحت ماده ۱۸۰ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، در حق الله رسیدگی غیابی جایز نیست لیکن در حقوق الناس که افراد زیان‌دیده از جرم هستند بنا به تجویز صدر این ماده، اگر متهم در دسترس نبود و احضار و جلب وی مقدور نباشد، وقت رسیدگی با ذکر نوع اتهام در یکی از روزنامه‌های کثیرالانتشار یا محلی درج می‌شود و دادگاه به‌صورت غیابی اقدام به رسیدگی کرده و رأی مقتضی را صادر می‌کند.

امروزه با توجه به پیشرفت فناوری و راه‌اندازی سیستم مدیریت پرونده قضایی (سمپ-CMS)^۳ و الکترونیکی شدن فرایندهای قضایی در قوه قضائیه، احضار متهم از طریق درج در روزنامه‌های کثیرالانتشار یا محلی به عمل نمی‌آید بلکه از طریق آگهی الکترونیکی بر اساس درج در سامانه قوه قضائیه این امر امکان‌پذیر شده است.

۱-۱- هراس از رفتار ناعادلانه متولیان تحقیق و دادرسی

۲. محمود صابر، «معیارها و تضمین‌های دادرسی عادلانه در مرحله تحقیقات مقدماتی»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، ۱۳، ۴ (۱۳۸۸)، ۱۴۳.

۳. نرم‌افزار سیستم مدیریت پرونده‌های قضایی، وابسته به مرکز آمار و فناوری قوه قضائیه

یکی از دلایل متواری شدن متهم بیم^۴ از دستگیری برای محاکمه و در نتیجه محروم شدن از برخی حقوق دفاعی است؛ این ترس و واهمه از شکنجه برای اخذ اقرار اجباری و نقض حقوق اجتماعی متهم از سوی ضابطان دادگستری^۵ و عدم آگاهی نسبت به حقوق دفاعی خود می‌تواند باشد. همان‌گونه که ماده ۶۰ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ مقرر داشته «در بازجویی‌ها اجبار یا اکراه^۶ متهم، استفاده از کلمات موهن، طرح سؤالات تلقینی یا اغفال‌کننده و سؤالات خارج از موضوع اتهام ممنوع است و اظهارات متهم در پاسخ به چنین سؤالاتی و همچنین اظهاراتی که ناشی از اجبار یا اکراه است، معتبر نیست. تاریخ، زمان و طول مدت بازجویی باید در اوراق صورت مجلس قید شود و به امضا یا اثر انگشت متهم برسد». ممنوعیت اخذ اقرار از طریق اجبار و شکنجه نیز در ماده ۱۶۹ قانون مجازات اسلامی^۷ مقرر شده است.

به منظور رعایت حقوق متهمین از سوی ضابطان، قانون‌گذار ریاست و نظارت بر آنها را به عهده دادستان قرار داده است، اعمال اختیارات نظارتی از ناحیه دادستان باعث می‌گردد حقوق متهم از سوی ضابطان (عام و خاص) خدشه‌دار نگردد.

ضابطان دادگستری در انجام وظایف خود دارای اختیاراتی هستند که می‌تواند حتی منجر به سلب آزادی شهروندان گردد و به همین دلیل ضروری است که افرادی که ضابط محسوب می‌شوند و این اختیارات را دارند به‌موجب قانون مشخص شوند. از این رو ماده ۲۹ قانون، ضابطان دادگستری را احصا و آنها را بر دو دسته تقسیم می‌کند، ضابطان عام و ضابطان خاص.^۸

پلیس در راستای عدالت ترمیمی علاوه بر رعایت اصول بی‌طرفی باید اصول میانجیگری را هم رعایت کند و متهم در نزد ضابطین فرصت لازم جهت بهره‌مندی از حقوق دفاعی و ابزارهای سازشی را داشته باشد و هیچ‌گاه نباید با اقداماتی متهم تحت تعقیب را دچار ترس نماید، زیرا این موضوع باعث

۴. ترس، خوف، واهمه. نک: حسن عمید، فرهنگ عمید (دو جلدی)، چاپ بیست و هشتم (تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۲)، ۴۰۸.

۵. ضابطان دادگستری مأمورانی هستند که تحت نظارت و تعلیمات دادستان در کشف جرم، حفظ آثار و علایم و جمع‌آوری ادله وقوع جرم، شناسایی، یافتن و جلوگیری از فرار و مخفی شدن متهم، تحقیقات مقدماتی، ابلاغ اوراق و اجرای تصمیمات قضایی به‌موجب قانون اقدام می‌کنند (ماده ۲۸ قانون آیین دادرسی کیفری).

۶. کسی را به زور و ستم به کاری واداشتن، کسی را خلاف میل او به کاری مجبور کردن. نک: عمید، پیشین، ۲۱۱.

۷. «اقراری که تحت اکراه، اجبار، شکنجه و یا اذیت و آزار روحی یا جسمی اخذ شود، فاقد ارزش و اعتبار است و دادگاه مکلف است از متهم تحقیق مجدد نماید».

۸. علی خالقی، آیین دادرسی کیفری (تهران: انتشارات شهر دانش، ۱۴۰۰)، ۶۴.

می‌شود متهم علاوه بر اینکه نتواند از حقوق دفاعی خود استفاده نماید، بهره‌گیری از جلوه‌های عدالت ترمیمی را هم از دست خواهد داد. گاهی اوقات متهم بر اساس گزارش‌های کذب و خلاف واقع، تحت تعقیب قرار می‌گیرد و احساس ترس در او ایجاد می‌شود که چنانچه به مرجع قضایی مراجعه کند ممکن است تحت نظر و بازداشت قرار گیرد و موقعیت و شخصیت اجتماعی‌اش خدشه‌دار شود.

میانجیگری کیفری، زمانی از استحکام و قوت لازم برخوردار است که مبتنی بر اصولی مانند اختیاری بودن، توافقی بودن، رعایت موازین حقوق بشر، محرمانه بودن، بی‌طرفی، اعتبار توافقی‌ها، آگاهی از فرایند میانجیگری، قانونی بودن، مشارکتی بودن، ادغام مجدد بزه‌کار در جامعه، امکان ارجاع به دادرسی قانونی و استقلال میانجیگری باشد. نکته مهم این است که پلیس در اجرای برنامه‌های میانجیگری تا چه میزان اصول حاکم بر عدالت ترمیمی را رعایت می‌کند؛ بنابراین تبیین این اصول، ارزیابی میزان رعایت آنها را توسط پلیس ممکن می‌سازد.^۹ استفاده از جلوه‌های عدالت ترمیمی در کنار عدالت کیفری و سزادهی علاوه بر متهم برای بزه‌دیده نیز دارای اهمیت بوده و قابل بهره‌برداری است، فقط اختصاص به فرد بزه‌کار ندارد.

عدالت ترمیمی واکنش علیه بزه‌کار را در مراحل ابتدایی رسیدگی‌های کیفری ترجیح داده و مداخله را در تمام مراحل ماقبل بزه‌کاری و مشرف به بزه‌کاری و شروع تا خاتمه دادرسی و اجرای احکام توصیه می‌کند. این پاسخ و واکنش همراه با حداکثر همکاری فعالانه بزه‌کار و حداقل اعمال خشونت علیه وی و در خلال مشارکت اختیاری اصحاب دعوی است. این اصل دنبال این است که واکنش علیه بزه‌کار، واکنشی انسانی و به دور از دیدگاه‌های خشونت‌گرا باشد و در خلال فرایند عدالت ترمیمی با طرفین جرم، مواجهه توأم با احترام بشود.^{۱۰}

از دلایل بیم متهم از حضور در فرایند تحقیق و دادرسی، عدم رعایت حقوق دفاعی وی از سوی ضابطین یا مرجع قضایی است که می‌تواند ناشی از عدم آگاهی از نحوه بهره‌مندی از حقوق دفاعی خود نیز باشد، از علل ترس نیز نحوه برخورد نامناسب و تردید به بی‌طرفی قضات و عدم توجه به اظهارات و دلایل متهم و توقیف طولانی مدت وی را می‌توان برشمرد. در ماده ۵ قانون آیین دادرسی کیفری رعایت این حقوق متهم مدنظر قانون‌گذار قرار داشته و قید گردیده: «متهم باید در اسرع وقت، از موضوع و ادله

۹. محمد بارانی، «پلیس و میانجیگری کیفری (مورد مطالعه: کلانتری‌های تهران)»، پژوهش‌های دانش انتظامی، ۱۹، ۷۶ (۱۳۹۶)، ۱۲۸.

۱۰. روح‌الله فروزش، جایگاه عدالت ترمیمی در فقه و حقوق اسلامی و حقوق ایران، با دیپاچه حسین میرمحمدصادقی (تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۸۵)، ۵۶.

اتهام انتسابی آگاه و از حق دسترسی به وکیل و سایر حقوق دفاعی مذکور در این قانون بهره‌مند شود». بازپرسان، قضات تحقیق، دادیاران تحقیق و سایر مقامات قضایی مکلف‌اند در کمال بی‌غرضی و به دور از هرگونه جانب‌داری از یکی از اصحاب دعوا تحقیقات را شروع کرده و ادامه‌دهنده و در مسیر کشف حقیقت بین دلایل و قراین و اوضاع و احوالی که به سود یا زیان متهم است تفاوتی قائل نشوند.^{۱۱}

۱-۲- اطلاع و تزلزل دادرسی ناشی از ارباب متهم

ارباب^{۱۲} و ترساندن متهم از اخذ اقرار از طریق شکنجه در زمان تحت نظر قرار گرفتن، به دست مأمورین یا القای این موضوع به وی توسط مردم عادی و اطرافیان از دلایل هراس و متواری شدن متهم و عدم حضور و برخورداری وی از حقوق دفاعی و مساعدت‌های قانونی است. فرد در مظان اتهام همیشه مجرم نیست و چه‌بسا اصلاً جرمی توسط متهم ارتکاب نیافته باشد و بی‌دلیل و فقط به خاطر متواری شدن و عدم حضور جهت اثبات بی‌گناهی و برائت خود تحت تعقیب و محکومیت غیابی قرار گیرد. بزه‌دیده در پی اثبات مجرمیت و متهم در پی اثبات برائت خویش یا بهره‌گیری از مساعدت‌های قانونی با بیان حقایق علت ارتکاب جرم برمی‌آید، این وحشت حادث‌شده و عدم حضور متهم باعث تقویت دلایل اثبات مجرمیت و تضعیف دلایل اثبات برائت و ایجاد تزلزل و نامتعادل‌سازی در فرایند تحقیقات و دادرسی می‌گردد.

هدف و جهت‌گیری آیین دادرسی کیفری در سال‌های اخیر تحت تأثیر الگوی دادرسی عادلانه متحول شده است. این تحولات بیشتر مربوط به مرحله تحت نظر بوده که طی آن شخص مظنون به ارتکاب جرم در بازداشت ضابطان قرار می‌گیرد. در واقع مقررات ناظر به مرحله تحت نظر از این حیث که احتمال نقض حقوق دفاعی افراد، توسط نهادهای متولی تأمین امنیت جامعه در این مرحله بیشتر است، تحولات فراوانی در خصوص حمایت از متهم پیش‌بینی کرده است.^{۱۳}

با مختصر مطالعه تطبیقی در حقوق کیفری ایران و فرانسه به‌خوبی درمی‌یابیم که فرایند دادرسی کیفری در قانون آیین دادرسی کیفری هر دو کشور در زمینه ارتقای حقوق دفاعی متهم و در راستای ارتقای حقوق بشر دچار تحولاتی درخور توجه شده است. علاوه بر ایران، در قانون آیین دادرسی فرانسه

۱۱. محمد آشوری، آیین دادرسی کیفری، جلد دوم (تهران: سمت، ۱۳۸۸)، ۱۷.

۱۲. ترساندن، ترسانیدن، در فارسی استعمال می‌شود در کتاب‌های لغت عربی نیامده است. نک: عمید، پیشین، ۱۱۵.

۱۳. محمد مهدی ساقیان، «تحولات حق متهم برداشتن وکیل در مرحله تحت نظر در حقوق فرانسه و ایران»، مطالعات حقوق

کیفری و جرم‌شناسی، ۱، ۱۳۹۳، ۱۰۳.

به‌ویژه در جرایم مشهود که متهم نزد پلیس تحت نظر قرار می‌گیرد حقوق دفاعی وی به‌صراحت تشریح و مورد تصریح قرار گرفته است.

مطابق مفاد ماده ۶۲ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه: «... اشخاصی که ادله قابل قبولی بر ارتکاب جرم یا شروع به جرم توسط آنها وجود ندارد، فقط می‌توانند تا زمان محدود و ضروری برای استماع صحبت‌هایشان نگه داشته شوند». در ماده ۶۳ این قانون نیز قانون‌گذار فرانسوی در خصوص تحت نظر قرار گرفتن متهم نزد ضابطان چنین اشعار داشته: «افسر پلیس قضایی می‌تواند به خاطر ضرورت تحقیقات، هر شخصی که یک یا چند دلیل قابل قبول مبنی بر ارتکاب جرم یا شروع به جرم توسط او وجود داشته باشد را تحت نظر قرار دهد. وی موظف است که از ابتدای تحت نظر قرار دادن، دادستان شهرستان را در جریان امر قرار دهد. شخص موصوف را نمی‌توان بیشتر از بیست و چهار ساعت در بازداشت قرار داد.»^{۱۴} به نظر می‌رسد پلیس در ابتدا بدون وجود ادله برای بازداشت متهم اقدام نمی‌کند مگر در صورت وجود ادله و ضرورت تحت نظر قرار گرفتن متهم چنین تصمیمی می‌گیرد. البته موارد خاص و استثنایی هم در قانون فرانسه وجود دارد که تحت نظر نگه داشتن متهم با چندین مرتبه تمدید بیست و چهار ساعته با درخواست دادستان و تصمیم کتبی و موجه قاضی آزادی‌ها و بازداشت یا بازپرس وجود دارد، آن‌هم در برخی جانیات و جرایم سازمان‌یافته موضوع ماده ۷۳-۷۰۶ است که بر اساس ماده ۸۸-۷۰۶^{۱۵} این قانون پیش‌بینی شده است. در قانون آیین دادرسی کیفری ایران در راستای جلوگیری از بازداشت اضافی، مدت تحت نظر قرار گرفتن متهم توسط ضابطان فقط بیست و چهار ساعت است که مطابق مفاد ماده ۴۶ این قانون به‌هیچ‌عنوان قابل تمدید و ابقا حتی توسط دادستان نیست. البته تحت نظر قرار دادن متهم پس از تفهیم اتهام و صدور قرار بازداشت در صورت ضرورت برای ادامه تحقیقات بلامانع است.

حق به فقدان فشارهای جسمی و روحی نیز که برآمده از اصل برائت است موجب آن می‌گردد تا اظهارات متهم و پاسخ او به بازجویی‌ها در زیر سایه ترس و اضطراب نباشد. استفاده از فشارهای جسمی در دوره کنونی حداقل هیچ طرفداری در عرصه نظریه‌پردازی ندارد؛ تا چه در عرصه عمل پیش آید و

۱۴. عباس تدین (مترجم)، قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه، چاپ اول (تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۹۱)، ۷۸.
 ۱۵. «برای اجرای مواد ۶۳، ۷۷ و ۱۵۴ در صورتی که ضرورت‌های تحقیق یا رسیدگی در مورد یکی از جرایم وارد در قلمرو اجرایی ماده ۷۳-۷۰۶ آن را ایجاب نماید، تحت نظر یک شخص می‌تواند به‌صورت استثنایی موضوع دو تمدید اضافی بیست و چهار ساعته قرار گیرد. این تمديد‌ها با درخواست دادستان و تصمیم کتبی و موجه قاضی آزادی‌ها و بازداشت یا بازپرس اجازه داده می‌شود...».

اتفاق افتد.^{۱۶}

اصل ۳۸^{۱۷} قانون اساسی ناظر بر ممنوعیت شکنجه و اجبار متهم بر اخذ اقرار است؛ بنابراین اصول حقوق بشری توسط ضابطان دادگستری تحت عنوان رعایت حقوق متهم تحت تعقیب یا تحت نظر باید مدنظر قرار گیرد، عدم مراعات این حقوق از سوی ضابطان به عنوان یک چالش باعث بی اعتمادی در جامعه شده، دلهره و ترس از شکنجه هنوز هم در وجود متهمین وجود داشته و ناگزیر متهمین به اختفا و متواری شدن روی خواهند آورد. این بی اعتمادی و ترس از معرفی خود به مأمورین، هم تضییع حقوق دفاعی متهم و هم خدشه به حقوق بزه دیده و جامعه را باعث می گردد.

گرچه امروزه برخورد با متهم در نظام های کیفری همچون قرون گذشته سبانه نیست، ولی همین برخوردهای جزئی و نامتعارف هم در تصمیم گیری متهم برای حضور نزد پلیس یا قاضی در راستای سزا دادن و انتخاب مجازات بی تأثیر نیست.

به منظور رعایت حقوق شهروندان و پرهیز از هرگونه رفتار خودسرانه و خلاف موازین شرعی و قانونی از سوی متولیان دادرسی از جمله قضات و مرجع انتظامی به لحاظ اهمیت و حساسیت موضوع، در دوران ریاست مرحوم آیت الله سید محمود هاشمی شاهرودی بر قوه قضائیه بخشنامه های متعددی که تأکید بشهرگرایانه و جنبه هدایتگرانه و ارشادی دارد خطاب به واحدهای قضایی سراسر کشور صادر شده است. برخی از این بخشنامه ها حامی حقوق متهم یا بزه دیده و برخی بر حق دفاع تأکید دارند. مهم ترین این بخشنامه ها را^{۱۸} در خصوص رعایت حقوق و آزادی های مشروع و حفظ و کرامت انسانی و تأکید بر حقوق دفاعی متهم و احترام به امور دفاعی می توان نام برد.

۱-۳- متواری شدن متهم و ضمانت اجرای عدم حضور در دادرسی

چنانچه متهم از حضور در دادرسی خودداری نماید مقام قضایی بر اساس اختیار حاصله از مواد ۱۷۹ و ۱۸۰ قانون آیین دادرسی کیفری اقدام به صدور دستور جلب وی می نماید.

بیشترین عوامل مؤثر در فرار متهمین عبارت اند از: ۱- عدم حراست درست توسط مسئول بازداشتگاه؛ ۲- نداشتن محوطه حراست شده؛ ۳- نداشتن بازداشتگاه مناسب؛ ۴- نداشتن تجهیزات کافی توسط

۱۶. ایمان یوسفی، آیین دادرسی کیفری، چاپ دوم (تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۵)، ۷۰.

۱۷. «هرگونه شکنجه برای گرفتن اقرار و یا کسب اطلاع ممنوع است. اجبار شخص به شهادت، اقرار یا سوگند مجاز نیست و چنین شهادت و اقرار و سوگندی فاقد ارزش و اعتبار است، متخلف از این اصل طبق قانون مجازات می شود».

۱۸. نک: محمدرضا گودرزی بروجردی، سیاست جنایی قضایی (تهران: انتشارات سلسبیل، ۱۳۸۵)، ۱۰۷ و ۱۱۵.

مأمورین بدرقه؛ ۵- عدم اهتمام مأمورین بدرقه در نگهداری متهمین؛ ۶- جابه‌جایی متهم در خودروهای روباز؛ ۷- اطلاع بستگان از جابه‌جایی متهم؛ ۸- باز کردن دستبند متهم در حین بدرقه؛ ۹- ملاقات متهم در حین بدرقه با دوستان و بستگان؛ ۱۰- نبود یک همکار مناسب برای نگهداری متهم در دادسرا و ...؛ ۱۱- ضعف آموزش مأمورین بدرقه؛ ۱۲- استفاده صرف از کارکنان وظیفه برای بدرقه متهمین؛ ۱۳- آگاهی متهمین از ضعف‌های موجود در تشکیلات؛ و ۱۴- ورود اشیای ممنوعه به بازداشتگاه.

کمترین عوامل مؤثر در فرار متهمین عبارت‌اند از: ۱- متهمین بیشتر با ایجاد مشاجره و درگیری ساختگی فرار می‌کنند؛ و ۲- متهمین بیشتر با تبانی مأمورین بدرقه فرار می‌کنند.^{۱۹} چنانچه فرد بزه‌کار از اجرای صحیح و عادلانه قوانین کیفری و رفتار مناسب متولیان امر تعقیب و تحقیق اطمینان داشته باشد و از اقدامات ترمیمی و نهادهای ارفاقی و حمایتی قانونی اطلاع داشته باشد احتمال متواری شدن وی ضعیف خواهد بود.

نتیجه عدم حضور متهم، جلب^{۲۰} اوست (ماده ۱۷۹ ق.آ.د.ک) و تصریح ماده ۱۷۰ به اینکه در احضاریه «نتیجه عدم حضور قید می‌شود» اشاره به همین امر است. در اصطلاح حقوقی، جلب با توقیف یا بازداشت متفاوت است؛ جلب یعنی دستگیری، توقیف یا بازداشت یعنی نگهداری.^{۲۱}

جلب متهم یا محکوم‌علیه در گذشته به‌صورت سنتی با امضای قاضی تنظیم و در اختیار ضابطین قضایی قرار می‌گرفت، امروزه با توجه به الکترونیکی شدن دادرسی در قوه قضائیه علاوه بر صدور برگ جلب از طریق سمپ، مراتب جلب متهمین یا محکومین متواری در سامانه ساما^{۲۲} درج شده و از سوی دادستانی کل کشور مورد رصد قرار می‌گیرد و تمامی حوزه‌های قضایی در صورت استعلام و مواجه با افراد متواری تحت تعقیب قادر به جلب آنها خواهند بود. در واقع جلب متهم اهرم فشاری برای دستیابی به وی از سوی مقام قضایی است.

داشتن ضمانت اجرا از ویژگی‌های حقوق است؛ قاعده‌ای را که اجرای آن از طرف دولت تضمین نشده است نباید در شمار قواعد حقوقی آورد؛ زیرا اگر اشخاص در اجرای فرمان‌های حقوق آزاد باشند و

۱۹. اکبر وروایی و محمد نجاری، «عوامل و انگیزه فرار متهمین از دست مأمورین و راه‌های پیشگیری از آن»، پژوهش‌های مدیریت انتظامی، ۳، ۴ (۱۳۸۷)، ۴۸۹.

۲۰. جلب؛ کشیدن، کشیدن از جایی به جای دیگر. نک: عمید، پیشین، ۶۹۶.

۲۱. خالقی، پیشین، ۲۰۹.

۲۲. نرم‌افزاری است که از سوی مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضائیه برای ثبت اطلاعات متهمین و محکومین متواری در سیستم مدیریت پرونده قضایی (سمپ) طراحی شده است.

در برابر تجاوز خود هیچ مکافات نمی‌بینند، چگونه می‌توان ادعا کرد که نظمی در جامعه وجود دارد؟ برای استقرار عدالت و تنظیم روابط اجتماعی، ناچار بایستی مردم در برابر هم حقوق و تکالیفی داشته باشند و هرگاه حقی مورد تجاوز یا انکار واقع شود، دولت آن را اجرا کند؛ یعنی در پناه قدرت خویش، نظم را که لازمه حفظ اجتماع می‌داند تأمین سازد. پس داشتن ضمانت اجرا یکی از لوازم و ویژگی‌های حقوق است و همین صفت، قاعده حقوقی را از سایر قواعد اجتماعی مانند اخلاق و مذهب، جدا و ممتاز می‌سازد.^{۲۳}

از ضمانت‌های اجرای عدالت کیفری در زمان عدم حضور متهم در دادرسی، محاکمه غیابی و صدور رأی بر محکومیت (به‌ویژه در حق الناس) وی است. این مسئله در حقوق کیفری ایران پیش‌بینی شده است.

مبنای مهم نظام‌هایی که محاکمه غیابی را مجاز می‌دانند این است که نباید اجازه داد متهم با فرار از محاکمه مانع اجرای عدالت شود. در این نظام‌ها، متهم حق حضور در محاکمه را دارد؛ اگر او حتی پیش از شروع محاکمه، از چنگال عدالت بگریزد، به‌صراحت از حق خود اعراض کرده است. اگر قضات به دلیل فرار متهم از رسیدگی خودداری کنند، این بدین معنی است که در نهایت متهم می‌تواند جلوی عدالت کیفری را بگیرد. به‌علاوه چنانکه دادگاه اروپایی حقوق بشر در قضیه کولوزا علیه ایتالیا^{۲۴} حکم داد.^{۲۵}

۱-۴- سکوت و کتمان حقیقت ناشی از غیبت متهم

گاهی ممکن است با کتمان حقیقت از سوی متهم علاوه بر مخدوش شدن حقوق بزه‌دیده، موجبات تضییع حقوق وی نیز فراهم گردد. این کتمان حقیقت ممکن است ناشی از عدم اطلاع متهم از حقوق دفاعی خویش و بیم و ارباب به‌وجودآمده بر اثر این ناآگاهی باشد. وفق ماده ۱۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری حق داشتن وکیل و اطلاع از اتهام و دلایل آن برای دفاع از متهم به‌منظور کشف حقیقت ضرورت دارد. با کتمان حقیقت علاوه بر اینکه اطلاع دادرسی ممکن است پیش آید، مرجع قضایی نیز در مراحل

۲۳. ناصر کاتوزیان، فلسفه حقوق، چاپ پنجم، جلد اول (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۸)، ۵۲۳.

24. Golozza v. Italy

عدم امکان برگزاری محاکمه غیابی می‌تواند جریان رسیدگی کیفری را فلج کند؛ زیرا در این صورت ممکن است مثلاً باعث از بین رفتن ادله، مرور زمان یا اجرای نادرست عدالت شود. (بند ۲۹)

۲۵. آنتونیو کسسه، حقوق کیفری بین‌المللی، مترجمان زهرا موسوی، اردشیر امیرارجمند، حسین پیران (تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۷)، ۴۹۶.

دادرسی با مشکل مواجه می‌گردد. علاوه بر این اثبات بی‌گناهی خود متهم در صورت عدم مجرمیت با چالش مواجه می‌شود و به حقوق افراد بزه‌دیده نیز خدشه وارد گردد.

گرچه با سکوت و نگفتن حقیقت ممکن است حقوق بزه‌دیده تضییع گردد، لیکن جرم نبوده و متهم قابل مجازات نیست، زیرا حق سکوت یکی از آثار اصل برائت است و اصل برائت با توجه به اهمیتش در حقوق امروز، از اصلی‌ترین حقوق دفاعی متهم محسوب می‌شود و به همین لحاظ نمی‌توان وی را به اتهام کتمان حقیقت مجرم تلقی و محکوم نمود.

به استناد دادنامه قطعی شماره ۹۲۰۹۹۷۰۲۶۹۷۰۰۸۶۳ تاریخ ۱۳۹۲/۰۹/۲۵ شعبه ۶۳ دادگاه تجدیدنظر استان تهران موجود در سامانه ملی آرای قضایی پژوهشگاه قوه قضائیه، متهم به لحاظ کتمان حقیقت مجرم و قابل مجازات نیست.

سومین حق در نظر گرفته شده برای متهم در زمان بازجویی توسط بازپرس، حق سکوت است. چرا متهم می‌تواند سکوت کند؟ هدف اصلی در نظر گرفتن حق سکوت برای متهم را باید در اصل برائت جستجو کرد. شخصی که در مظان اتهام قرار گرفته تا لحظه‌ای که حکم محکومیت قطعی او صادر گردد، بری فرض می‌شود.^{۲۶}

۲- حقوق دفاعی متهم، حق است یا تکلیف؟

همیشه اصل بر بزهکاری متهم نیست. مطابق اصل ۳۷^{۲۷} قانون اساسی و ماده ۴۲^{۲۸} قانون آیین دادرسی کیفری، اصل، برائت^{۲۹} است. متواری شدن متهم و عدم حضور وی در فرایند دادرسی نباید استصحاب بر مجرم بودن وی قلمداد گردد. چه بسا فراری شدن ناشی از ترس این باشد که نتواند بی‌گناهی خود را به اثبات برساند و در توقیف قرار گیرد.

تکلیف ضابطان دادگستری در مورد متهم تحت نظر به استناد ماده ۵۲ قانون آیین دادرسی کیفری بیانگر ضرورت اطلاع متهم از حقوق دفاعی خویش است. ناآگاهی از این حقوق در تضییع حقوق متهم

۲۶. یوسفی، پیشین، ۶۶.

۲۷. «اصل، برائت است و هیچ کس از نظر قانون مجرم شناخته نمی‌شود، مگر اینکه جرم او در دادگاه صالح ثابت گردد».

۲۸. «اصل، برائت است. هرگونه اقدام محدودکننده، سالب آزادی و ورود به حریم خصوصی اشخاص جز به حکم قانون و با رعایت مقررات و تحت نظارت مقام قضایی مجاز نیست و در هر صورت این اقدامات نباید به‌گونه‌ای اعمال شود که به کرامت و حیثیت اشخاص آسیب وارد کند».

۲۹. پاک شدن از عیب و تهمت، خلاص شدن از قرض و نیز براء در عربی به معنی منشور و اجازه و جمع آن برائات است.

نک: عمید، پیشین، ۳۳۰.

دارای اهمیت بوده و در فرایند دادرسی نیز مؤثر است. در مقابل حقوق بزه‌دیده و جامعه، حقوق دفاعی متهم قرار دارد و رعایت آن از سوی عاملان دادرسی و ضابطان دادگستری مورد تأکید قانون‌گذار است. در پرونده کیفری شاکی با حضور نزد قاضی دلایل خود را ارائه می‌دهد و متهم که در دادسرا یا دادگاه حضور ندارد دلیلی هم برای دفاع از خود نمی‌تواند ارائه دهد، اینجاست که کفه ترازوی دلایل شاکی به خاطر حضور یک‌طرفه به قاضی سنگین و کفه متعلق به متهم در پرونده کم‌وزن جلوه می‌کند. آگاهی متهم از حقوق دفاعی و برخورداری از آن و تلاش در جهت دفاع از خود در مقابل بزه انتسابی، حق و از سوی ضابطان و مقامات قضایی تکلیف قانونی است. در تحقیقات مقدماتی رعایت حقوق دفاعی متهم الزامی است و متهم حق دارد که از این حقوق آگاه و برخوردار شود. مقام قضایی نیز این تکلیف متوجه اوست تا در راستای اجرای عدالت ترمیمی و رعایت حقوق متهم توجه خود را به حقوق طرفین معطوف نماید.

حق متهم به داشتن وکیل، حق اعتراض به قرارها و تصمیمات قضایی محدودکننده آزادی، حق اعتراض به نظریه کارشناسی و ... از موارد حقوق دفاعی متهم و لازم‌الرعايه است.

حتی قانون‌گذار در ماده ۲۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری که تدابیری را در مقابل خطرات احتمالی جانی یا حیثیتی یا ضرر مالی شهود، مطلعین یا خانواده آنان که از ناحیه متهم متصور است برشمرده، با این حال در جهت جلوگیری از تضییع حقوق متهم، در تبصره ۲ این ماده اذعان داشته که ترتیبات فوق باید به نحوی صورت پذیرد که منافعی حقوق دفاعی متهم نباشد.

به‌موجب قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ متهم در دوران تحت نظر در جهت تضمین حقوق و آزادی‌های فردی و نیز حفظ کرامت انسانی از حقوق دفاعی همچون حق سکوت، حق ملاقات با وکیل، حق تفهیم اتهام و ... برخوردار گشته است. چنین موضعی در حقوق انگلستان نیز مشهود است و قانون پلیس و ادله کیفری این کشور حاوی موادی است که تکالیف متعددی را برای پلیس در راستای تضمین حقوق متهم تحت نظر قرار گرفته، مقرر داشته است.^{۳۰}

حقوق متهم از جمله حقوقی است که دولت‌ها می‌بایست برای حفظ آن تلاش کنند تا دادرسی، عادلانه و منصفانه تشکیل شود. رعایت حقوق متهم در نظام عدالت کیفری نشان‌دهنده اهمیتی است

۳۰. الهام حیدری، «حقوق دفاعی متهم در دوران تحت نظر در قانون آیین دادرسی کیفری و بررسی تطبیقی آن با حقوق انگلستان»، دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۲۰، ۷۱ (۱۳۹۴)، ۲۷.

که دولت‌ها به تشکیل دادرسی منصفانه می‌دهند.^{۳۱}

متهم در تمامی فرایند تحقیق و دادرسی اعم از حضور در مرجع انتظامی یا قضایی از تمامی حقوق دفاعی و شهروندی برخوردار بوده و متولیان امر موظف و مکلف به رعایت حقوق بزهکار هستند. دستیابی متهم به دادرسی عادلانه مستلزم آن است که شاکی و متهم از حقوق نسبتاً مشابهی برخوردار باشند. عدم رعایت حقوق دفاعی متهم آن‌هم در مرحله تحقیقات مقدماتی نقش بسزایی در امر تحصیل دلیل و اظهارنظر قضایی نسبت به بزهکاری یا بی‌گناهی متهم دارد. تغییر و دگرگونی قالب‌های سنتی می‌تواند کلیدی پیش روی قضات باشد تا با سعه صدر حقوق دفاعی متهم را مورد توجه و رعایت قرار دهند.^{۳۲} جایگاه عدالت ترمیمی و حقوق دفاعی متهم و حقوق بزه‌دیده بایستی از سوی مقامات قضایی به صورت منصفانه رعایت گردد. در جهت اجرای عدالت، بزه‌دیده و بزهکار در تعامل با هم قرار دارند و در این بین نقش جامعه و دستگاه قضا و مراجع انتظامی بسیار حائز اهمیت است.

حق متهم بی‌گناه به جبران خسارت ناشی از بازداشت موقت، منع رفتارهای خشن، غیرانسانی و شکنجه، جداسازی افراد بازداشت‌شده از سایر زندانیان، نظارت بر شرایط فیزیکی و وضعیت بازداشتگاه و مقررات مربوط به بازداشت‌های اداری و غیرجزایی و افراد بازداشت‌شده در این موارد از جمله مهم‌ترین موضوع‌هایی است که به عنوان حقوق متهمان بازداشت‌شده و تکالیف دولت‌ها در اسناد بین‌المللی آمده است.^{۳۳}

اگر در بزهکار این احساس به وجود آید که از سوی مقامات قضایی حق وی مورد تعرض قرار می‌گیرد و ممکن است بی‌گناه در مسیر دادرسی مورد توبیخ و توقیف ناعادلانه قرار گیرد، بی‌شک برای حضور و دفاع از حق خود دچار تردید می‌شود. ضرورت دارد که این احساس ناخوشایند را با رعایت دقیق حقوق متهم در وجود افراد از بین برد.

بدیهی است عدم توجه به حقوق متهم و رعایت نکردن آن ممکن است به محرومیت بی‌گناه و آزادی مجرم بیانجامد و اقداماتی که برای ترمیم اخلال در نظم و امنیت عمومی و جلوگیری از تضییع حقوق افراد جامعه صورت می‌گیرد، به اخلال در نظم و تضییع حقوق افراد منجر گردد؛ بنابراین از یک طرف باید چگونگی تحصیل دلیل و شیوه آن را مشخص کرد و ضوابطی را برای آن در نظر گرفت و رعایت

۳۱. رجبعلی گلدوست جویباری، علیرضا میرکمالی و ژاله قبلی، «نواوری‌های آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ درباره حقوق دفاعی متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی»، دانش و پژوهش حقوقی، ۴، (۱۳۹۷)، ۷۸.

۳۲. پیمان حسین‌زاده، «نگاهی اجمالی به حقوق دفاعی متهم»، نشریه دادرسی، ۷۷ (۱۳۸۸)، ۴۵.

۳۳. گودرزی بروجردی، پیشین، ۶۰.

آن را از مقامات قضایی و در برخی مواقع با ضمانت اجرای بطلان طلب نمود و از طرف دیگر امکانات قضایی لازم برای دفاع متهم را نزد قاضی، مقام تحقیق و ضابطین دادگستری در نظر گرفته، فراهم ساخت. به موضوع این تضمینات قانونی و قضایی که در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی برای افرادی که در مظان ارتکاب بزه قرار گیرند، در سراسر رسیدگی کیفری و با هدف اتخاذ تصمیمی عادلانه به دور از اشتباهات قضایی منظور گردیده است، حق دفاع متهم می‌گویند.^{۳۴}

در گذشته به لحاظ ضعف قوانین و مقررات جزایی و ضعف مراجع نظارتی نسبت به مراجع انتظامی و قضایی و عدم پیش‌بینی نهادهای ارفاقی و عدم توجه به سازکارهای ترمیمی و تلاش بر اجرای فرایند عدالت کیفری حقوق متهمین تضییع می‌شد و این دیدگاه و ذهنیت هنوز در بین افراد جامعه نهادینه شده و وجود دارد.

مواد قانون آیین دادرسی کیفری در زمینه تکالیف ضابطان در برابر متهم تا حد زیادی تحت تأثیر موازین حقوق بشر بوده و مقررات آن بسیار بیشتر از گذشته جنبه حمایتی دارد.^{۳۵} با تصویب قانون آیین دادرسی کیفری و قانون مجازات و قانون کاهش مجازات حبس تعزیری در سنوات گذشته کفه ترازوی عدالت بر خلاف گذشته به نفع متهم سنگین گشته و جنبه حمایتی پیدا کرده است.

فکر آزادی‌خواهی و حمایت فرد در برابر جامعه، اندیشمندان را بر آن داشت تا قوانین کیفری را به نفع متهم اصلاح کنند. این عقیده رواج یافت که متهم طرف اصلی و مهم دادرسی‌های جزایی است. تمام ماجراهای غم‌انگیز دادرسی‌های جزایی به خاطر انسان نگون‌بختی است که متهم نامیده می‌شود و به‌حق یا ناحق مورد تعقیب قرار گرفته و آبرو، شرف، حیثیت، آزادی و حتی حیات او در معرض نابودی است. برای متهم باید آزادی کافی و متناسب وجود داشته باشد و تمام امکانات در اختیار او قرار گیرد تا بتواند از خود دفاع کند.^{۳۶}

۳- همکاری مؤثر در دادرسی و کشف حقیقت

هدف از دادرسی اجرای عدالت قضایی در جامعه از طریق طی فرایندهای لازم بر اساس موازین قانونی و قضایی در سایه شرع و کیفر دادن افراد مخل نظم و امنیت عمومی به‌منظور صیانت از حقوق افراد

۳۴. یوسف‌علی باقرپور، «تضمینات قانونی و اساسی در دادرسی و تحقیقات مقدماتی (مطالعه تطبیقی حقوق ایران و فرانسه)»، فصلنامه بصیرت، ۱۲، ۳۴ (۱۳۸۴)، ۱۱۲.

۳۵. خالقی، پیشین، ۸۹.

۳۶. محمود آخوندی، آیین دادرسی کیفری، اندیشه‌ها، جلد چهارم، ویراست سوم (تهران: انتشارات مجد، ۱۳۸۴)، ۱۳۶.

بزه‌دیده و جامعه است. انجام صحیح دادرسی و اجرای عدالت بدون احراز واقعیت و کشف حقیقت بدون دسترسی به متهم و در نظر گرفتن حقوق دفاعی وی آسان نخواهد بود. همکاری مؤثر متهم در کشف جرم و دستیابی به واقعیت از موجبات برخورداری متهم از تخفیفات قانونی است و دست قاضی نیز برای کمک به وی در اعمال مجازات خفیف‌تر قانونی باز است.

کیفیات مخفف اوضاع و احوالی هستند همانند عذرهای مخفف که باعث کاهش مجازات می‌گردند. با این تفاوت که هرگاه وجود آنها برای قاضی محرز گردید در اعطای تخفیف مختار است. کیفیات مذکور به‌طور حصری در هشت بند در ذیل ماده ۳۸ قانون مجازات اسلامی پیش‌بینی شده است و قاضی مکلف است آنها را در حکم محکومیت به‌صراحت قید کند.^{۳۷}

بر اساس مفاد ماده ۳۸ قانون مجازات اسلامی، جهات تخفیفی که به لحاظ همکاری متهم برای تسهیل دادرسی باعث کشف حقیقت شده و متهم می‌تواند از آن بهره‌برد، موارد ذکرشده در بندهای «ب»، «پ»، «ت»، «ج»، «ح» و ... این ماده است که در صورت متواری بودن متهم، به لحاظ عدم توان در اثبات این موارد برخورداری از تخفیفات را در زمان صدور حکم از دست خواهد داد.

از آنجایی که روند محاکمات عبارت است از چالش میان دو طرف (دادستان و متهم)، در صورتی که یکی از آنها حضور نداشته باشد، محاکمه به معنی واقعی کلمه نمی‌تواند جریان پیدا کند. به‌علاوه از آنجا که جمع‌آوری مدرک به عهده هر یک از طرفین گذاشته شده است، یعنی به ترتیب اثبات اتهام متهم به عهده دادستان و رفع اتهام از متهم به عهده خوانده (متهم)، در صورت غیاب متهم، کسی نمی‌تواند آن نقش مهم را به‌جای وی ایفا کند.^{۳۸}

همکاری و حضور متهم تحت تعقیب در امر دادرسی از موجبات کشف حقیقت است. ممکن است نقش متهم در ارتکاب جرم ضعیف بوده یا تحت شرایط و اوضاع و احوالی متناسب با اسباب اباحه (علل موجهه جرم) مجبور به انجام بزه شده باشد. بیان این مطالب تحت عنوان دفاع و ابراز واقعیت به نفع متهم خواهد بود، مانند حالت اضطراب، تحریک یا انگیزه شرافتمندانه متهم در ارتکاب بزه، دفاع مشروع و ... که ضرورت دارد قاضی از این موارد آگاهی داشته باشد.

۴- حق بهره‌مندی متهم از جلوه‌های عدالت ترمیمی و نهادهای ارفاقی

۳۷. محمدعلی اردبیلی، حقوق جزای عمومی، چاپ بیست و سوم، جلد سوم (تهران: نشر میزان، ۱۴۰۰)، ۱۴۰.

۳۸. کسسه، پیشین، ۴۵۸.

فرد بزهدار این حق را دارد تا از ظرفیت صلح و سازش بهره‌مند گردد. یکی از جلوه‌های عدالت ترمیمی صلح و سازش است و دستیابی به این امتیاز نیاز به حضور متهم و چه‌بسا رویارویی با فرد بزهدیده خواهد داشت، در صورت عدم حضور یا متواری شدن متهم از دادرسی و میانجیگری به یقین دستیابی به صلح و سازش به راحتی امکان‌پذیر نیست.

عدالت ترمیمی چهارچوب کلی و متفاوت را برای فهم تعارض‌ها و جرایم و چگونگی پاسخ به آنها ارائه نموده است. این مفهوم، جرم را نه فقط در قالب نقض قانون که به عنوان رفتاری که منجر به آسیب می‌شود، به رسمیت می‌شناسد؛ بنابراین عدالت به معنای بررسی آسیب‌ها و شیوه‌های برطرف کردن و درمان آنهاست. عدالت ترمیمی در قالب شیوه‌های مختلف مفهوم‌سازی شده است.^{۳۹}

چنانچه قوانین و مقررات کیفری ناکارآمد و ضعیف باشند و فقط تأکید بر اجرای عدالت کلاسیک و کیفری داشته باشند و توجهی به عدالت ترمیمی نشود و در زمینه اقدامات قضایی ارفاق‌آمیز بی‌اثر باشند به یقین در جهت اجرای دادرسی منصفانه و احقاق حق توفیقی عاید نخواهد شد.

قانون آیین دادرسی کیفری از مهم‌ترین قوانین پایه هر کشور است که بخش مهمی از نظم عمومی کیفری و عدالت کیفری از طریق آن اجرا می‌شود. امروزه در میان نظریه‌پردازان حقوق کیفری اعتقاد بر آن است که عدالت ترمیمی به عنوان یکی از شیوه‌های حل و فصل اختلافات باید از اصول و قواعد خاصی که تضمین‌کننده حقوق بزهدار و بزهدیده به صورت هم‌زمان است، پیروی نماید. با توجه به این امر که محدودیت عدالت ترمیمی مبتنی بر جبران و ترمیم خسارت وارده هست، از این رو با بهره‌گیری از این نوع سیاست‌گذاری در حال حاضر در بسیاری از موارد مقام قضایی از گستره پاسخ‌دهی سامانه‌های عدالت ترمیمی استفاده می‌نماید. در واقع تحت تأثیر این راهبرد، واکنش ترمیمی هم در کنار سایر ضمانات اجراها وارد پهنه عدالت کیفری شده‌اند تا بر این اساس، کارگزاران عدالت کیفری به مناسبت، از هر یک از آنها برای پاسخ‌دهی به بزهداری استفاده کنند.^{۴۰}

برای پیشگیری از وقوع جرم و کاهش جرم و اثرگذار بودن مجازات‌ها و احقاق حق در جامعه امروزه قوانین قدیمی در زمینه سیاست جنایی چندان مؤثر نبوده و بدون تطبیق و اعمال فرایندهای ترمیمی و سازشی و بدون توجه به حقوق طرفین دعوی نتیجه چندان درخور اهمیت ندارد.

هدف آیین دادرسی کیفری در گفتمان سیاست جنایی قانون‌گذار در قانون آیین دادرسی کیفری

۳۹. محمد فرجیها، دانش‌نامه عدالت ترمیمی (مجموعه مقاله‌های همایش بین‌المللی عدالت ترمیمی و پیشگیری از جرم)، چاپ اول، (تهران: میزان، ۱۳۹۵)، ۴۲۴.

۴۰. امیرحسین نیازپور، حقوق کیفری کودکان و نوجوانان، چاپ اول (تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۳)، ۱۱۵.

۱۳۹۲ متحول شده و در کنار عدالت کیفری کلاسیک که ناظر به منافع جامعه از گذر کیفر سریع و حتمی همه جرم‌هاست به میانجیگری به عنوان یکی از برنامه‌های «عدالت ترمیمی» و «صلح میان طرفین» به عنوان نمادی از «عدالت کیفری تصالحي» نیز معطوف شده است. به این ترتیب ماده ۱ این قانون، میانجیگری را به عنوان یکی از شیوه‌های حل اختلاف ناشی از جرایم پیش‌بینی کرده و سپس در مواد ۸۲، ۸۳ و ۸۴ همان قانون و آیین‌نامه میانجیگری مصوب ۱۳۹۵/۸/۲۶ آن را ضابطه‌مند نموده است.^{۴۱} در ماده ۱۱ قانون^{۴۲} کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۲ که با اصلاح ماده ۱۰۴ قانون مجازات اسلامی بسیاری از جرایم را در زمره جرایم قابل گذشت قرار داده از حیث سازگار ترمیمی و ارفاقی قدمی شایسته در حق بزهدار برداشته است.

لزوم پاسخگویی سریع و مؤثر پلیس به پدیده مجرمانه و استفاده از برنامه‌های ترمیمی در زمان مناسب، ضمن جلوگیری از گسترش انتقام‌های شخصی، بزهدیدگی ثانویه، اطاله دادرسی و مراجعه

۴۱. علی‌حسین نجفی ابرندآبادی، «گفتمان سیاست جنایی قانون‌گذار در قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲» در: حج اندیشه؛ هم‌افزایی فقه و حقوق در تحقق توسعه و تعالی انسانی (مجموعه مقالات در نکوداشت استاد شهید دکتر حاج ناصر قربان‌نیا)، به کوشش نعمت‌الله الفت، چاپ دوم، (قم: دانشگاه مفید، ۱۳۹۶)، ۶۱۹.

۴۲. ماده ۱۱- ماده (۱۰۴) قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲/۲/۱ به شرح زیر اصلاح و یک تبصره به آن الحاق می‌شود:

ماده ۱۰۴- علاوه بر جرایم تعزیری مندرج در کتاب دیات و فصل حد قذف این قانون و جرایمی که به موجب قوانین خاص قابل گذشت هستند، جرایم مندرج در مواد (۵۳۶)، (۵۹۶)، (۶۰۸)، (۶۰۹)، (۶۲۲)، (۶۳۲)، (۶۳۳)، (۶۴۱)، (۶۴۷)، (۶۴۸)، (۶۶۸)، (۶۶۹)، (۶۷۳)، (۶۷۴)، (۶۷۶)، (۶۷۷)، (۶۷۹)، (۶۸۲)، (۶۸۴)، (۶۸۵)، (۶۹۰)، در مواردی که املاک و اراضی متعلق به اشخاص خصوصی باشد، (۶۹۲)، (۶۹۳)، (۶۹۴)، (۶۹۷)، (۶۹۸)، (۶۹۹)، (۷۰۰)، (۷۱۶)، (۷۱۷) و (۷۴۴) کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده) مصوب ۱۳۷۵/۳/۲ و جرایم انتقال مال غیر و کلاهبرداری موضوع ماده (۱) قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا و اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷/۹/۱۵ مجمع تشخیص مصلحت نظام، به شرطی که مبلغ آن از نصاب مقرر در ماده (۳۶) این قانون بیشتر نباشد و نیز کلیه جرایم در حکم کلاهبرداری و جرایمی که مجازات کلاهبرداری درباره آنها مقرر شده یا طبق قانون کلاهبرداری محسوب می‌شود در صورت داشتن بزهدیده و سرقت موضوع مواد (۶۵۶)، (۶۵۷)، (۶۶۱) و (۶۶۵) کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده) مصوب ۱۳۷۵/۳/۲ به شرطی که ارزش مال مورد سرقت بیش از دویست میلیون (۲۰۰،۰۰۰،۰۰۰) ریال نباشد و سارق فاقد سابقه مؤثر کیفری باشد و شروع و معاونت در تمام جرایم مزبور، همچنین کلیه جرایم تعزیری درجه پنج و پایین‌تر ارتكابی توسط افراد زیر هجده سال در صورت داشتن بزهدیده، مشمول تبصره (۱) ماده (۱۰۰) این قانون و ماده (۱۲) قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲/۱۲/۴ بوده و قابل گذشت است. تبصره- حداقل و حداکثر مجازات‌های حبس تعزیری درجه چهار تا درجه هشت مقرر در قانون برای جرایم قابل گذشت به نصف تقلیل می‌یابد.

بی‌مورد افراد به نظام کیفری، باعث التیام آلام و جبران خسارات مادی و معنوی بزه‌دیده خواهد شد. موفقیت پلیس در این راه مستلزم تغییراتی در ساختار و نیز تغییر نگرش پلیس است. تغییر راهبرد از سیاست‌های خشن به سیاست‌های جنایی مشارکت‌محور و نیز حرکت در مسیر حاکمیت الگوی پلیس اجتماع‌محور از جمله این الزامات است؛ بنابراین با توجه به اهمیت نقش پلیس در اجرای عدالت ترمیمی و نتایجی که از اجرای این برنامه‌ها در نظام قضایی آشکار می‌گردد، لزوم اعطای اختیارات قانونی به پلیس، تأمین منابع انسانی آموزش‌دیده، اهتمام به مباحث جامعه‌محوری پلیس و التفات به اجرای حقوق شهروندی ضروری می‌نماید.^{۴۳}

از نوآوری‌های قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ در راستای تحقق عدالت ترمیمی به‌منظور کمک به متهم و محکوم، صدور برخی قرارها و احکام و اعمال پاره‌ای از تأسیسات ارفاق‌آمیز قانونی از سوی مقامات قضایی نسبت به متهم است. از نمونه ظرفیت‌های ارفاق‌آمیز برای متهم محدود کردن بازداشت، صدور قرارهای تأمین کیفری خفیف‌تر و قرارهای نظارت قضایی متناسب با وضعیت و شرایط متهم، عدم صدور قرار بازداشت موقت الزامی، صدور قرارهای تعلیق تعقیب، تعلیق مجازات، استفاده از مجازات جایگزین حبس، نظام نیمه‌آزادی و آزادی مشروط و سهولت در اخذ رضایت یا گذشت بزه‌دیده، برخورداری از امتیازات قانون کاهش مجازات حبس تعزیری و ... را می‌توان نام برد.

موارد ارفاق‌آمیز، نهادهای حقوقی هستند که متأثر از مکتب عدالت ترمیمی بوده و در راستای اصلاح بزه‌کار و جبران خسارات بزه‌دیده و ترمیم جامعه می‌باشند. در قانون مجازات اسلامی نهادهایی همچون تعویق صدور حکم، تعلیق اجرای مجازات و مجازات‌های جایگزین حبس و در قانون آیین دادرسی کیفری مواردی چون قرار ترک تعقیب، قرار توقف تحقیقات و محدود کردن بازداشت‌ها از مصادیق تأسیسات ارفاقی هستند. تأسیسات ارفاق‌آمیز سبب شد تا گامی جدی در جهت زندان‌زدایی، کاهش جمعیت کیفری و هزینه‌های پرداختی جامعه در قبال جرم برداشته شود.^{۴۴}

از موجبات محرومیت و عدم برخورداری متهم از حقوق دفاعی همین متواری شدن و عدم همکاری‌اش با مرجع قضایی است. حضور و کمک به تسهیل دادرسی عواقب مثبتی را برای متهم در پی دارد و می‌تواند این حمایت قانونی و قضایی را برای خود محفوظ دارد و در نحوه تعیین و اعمال مجازات

۴۳. رستم علی‌اکبری و دیگران. «مبانی، اصول و برنامه‌های پلیس ترمیمی (میانجیگری پلیسی)»، «قانون‌یار»، ۳، ۹ (۱۳۹۹)، ۵۹.

۴۴. ایمان کمالی فرد، «نقش و تأثیر تأسیس نهادهای ارفاقی در جهت کاهش آمار مجازات زندان» (هفتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم انسانی، مدیریت و کارآفرینی ایران، تهران: ۱۳۹۹).

بهره‌مند شود. متهمی که متواری و از چنگال عدالت گریزان است به یقین با برخورد قضایی و اعمال اقدامات قضایی سخت‌گیرانه روبه‌رو خواهد شد.

یکی از ارکان اساسی عدالت ترمیمی، فرایند ترمیمی است. اشکال این فرایند همان‌طور که در اعلامیه اصول اساسی استفاده از برنامه‌های عدالت ترمیمی در قلمرو کیفری ذکر شده است، شامل میانجیگری، صلح و سازش، نشست‌ها و محافل تعیین مجازات می‌گردد. با مراجعه به حقوق کیفری ایران مشاهده می‌شود که برخی از اشکال فرایند ترمیمی از جمله محافل تعیین مجازات در این نظام وجود ندارد و مصادیق موجود را می‌توان به‌نوعی میانجیگری به معنای عام کلمه نام برد.^{۴۵}

بزهکار را نباید فقط با سیاست قضایی کیفری نگاه کنیم و طوری نباشد که در انتهای کیفر، بزهکار از جامعه فاصله بگیرد و به کیفر جدید روی بیاورد. در عدالت ترمیمی سه ضلع بزه‌دیده، بزهکار و جامعه محلی برای رسیدن به صلح و سازش اقدام می‌کنند. در حقوق ایران نیز وضعیت بر همین منوال است و زمانی که هنوز عدالت کیفری رسمی شکل نگرفته بود، مردم دعای خود را بین خودشان حل‌وفصل می‌کردند. البته جای هیچ شک و تردیدی نیست که مرجع تظلم‌خواهی نظام دادگستری است اما در وضعیتی که مردمان نگاه انتقام‌گیرانه ندارند می‌توان از ظرفیت عدالت ترمیمی استفاده کرد.^{۴۶} ضرورت دارد که بحث عدم انتقام‌گیری در جامعه نهادینه شود و با رویکرد ترمیمی و از طریق فرایند غیرقضایی و استفاده از ظرفیت‌های سازشی و مشارکت نهادهای مردمی قدم برداشت. از این حیث اقدامات معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم و معاونت توسعه حل اختلاف قوه قضائیه قابل تقدیر است.

نظام کیفری ایران با وقوع انقلاب اسلامی و تغییر نظام سیاسی دگرگون شد. قوانین و ساختار عدالت کیفری بر پایه میراث حقوقی دوره پهلوی و اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی در چهارچوب فرایند اسلامی‌سازی بازبینی شد. در این دوره نیز از یک سو مفاهیم «اصلاح بین طرفین و مصالحه» ابقا و حتی به جرایمی چون قتل و ضرب و جرح تسری داده شد و از سوی دیگر نهادهای شبه‌قضایی با الهام از نهادهای مشابه گذشته در کنار مراجع قضایی کلاسیک ایجاد و سرانجام «میانجیگری کیفری» به‌عنوان یکی از جلوه‌های عدالت ترمیمی، ملهم از مطالعات تطبیقی وارد حقوق کیفری ایران شد و جلوه‌های مختلف «عدالت توافقی» برای جرایم سبک‌گسترش یافت.^{۴۷} راه‌اندازی دفاتر و مؤسسات میانجیگری

۴۵. فروزش، پیشین، ۱۷۶.

۴۶. بهاره قبادی بیگوند، «بررسی جلوه‌های عدالت ترمیمی در حقوق کیفری شکلی»، مطالعات حقوقی، ۳، ۳۱ (۱۳۹۸)، ۱۲۷.

۴۷. فرجیها، پیشین، ۸۱۹.

که به‌تازگی مورد اهتمام جدی از سوی معاونت توسعه حل اختلاف قوه قضائیه قرار گرفته در فرایند صلح و سازش و رفع اختلاف و کاهش آسیب‌های وارده به بزه‌دیده و بزه‌کار اقدامی بسیار مفید و در راستای اجرای عدالت ترمیمی است.

«اعطای مهلت به متهم» و «ارجاع به میانجیگری» دو اقدامی است که با الهام از آموزه‌های عدالت ترمیمی به‌منظور جبران خسارت بزه‌دیده، سازش طرفین و خارج ساختن پرونده‌های کم‌اهمیت از فرایند قضایی در ماده ۸۲ ق.آ.د.ک پیش‌بینی شده است.^{۴۸}

میانجیگری و صلح (سازش)، هر دو از شیوه‌های جایگزین حل اختلاف هستند که مقنن در ماده یک قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ آنها را در عرض یکدیگر مطرح نموده و در مواد ۸۲، ۸۳ و ۸۴ این قانون، سازکار، شرایط و ضوابط مشخصی برای میانجیگری پیش‌بینی نموده است. صلح و سازش ممکن است نتیجه میانجیگری باشد یا از هر طریق دیگری حاصل شود. بر این اساس قانون‌گذار در مقررات مختلف از جمله ماده ۱۹۲ به آن اشاره نموده است. با توجه به تصریح ماده ۸۲ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، ارجاع امر کیفری از سوی مقام قضایی به میانجیگری تنها در جرایم تعزیری درجه ۶، ۷ و ۸ که اجرای مجازات آنها قابل تعلیق باشد، امکان‌پذیر است. ارجاع امر میانجیگری تنها از سوی مقام قضایی (دادستان) امکان‌پذیر است و سایر مقامات در این خصوص حق ارجاع ندارند (نظریه مشورتی ۵۴۹/۹۴/۷ مورخ ۱۳۹۴/۰۳/۰۲).

در تمام مواردی که به‌موجب نهادهای حقوق کیفری، ارفاقی برای متهم در نظر گرفته شده است، شرط اجرای مقررات آن احیای حقوق بزه‌دیده است. قرار ترک تعقیب (ماده ۷۹)، قرار بایگانی شدن پرونده (ماده ۸۰)، قرار تعلیق تعقیب (ماده ۸۱)، ارجاع به میانجیگری و اعطای مهلت به متهم (ماده ۸۲)، تخفیف پس از صدور حکم قطعی (ماده ۴۸۳) از ق.آ.د.ک و حکم به معافیت از کیفر (ماده ۳۹)، آزادی مشروط (ماده ۸۵)، نظام نیمه‌آزادی (ماده ۵۷)، تعویق صدور حکم (ماده ۴۰) از ق.م.ا (۹۲) از جمله نهادهای کیفری محسوب می‌شوند که تا شاکی خصوصی اعلام گذشت نکرده یا وضعیت جبران خسارت وارده به وی مشخص نشده باشد، امکان اعمال آنها در مورد متهم وجود ندارد.^{۴۹}

برخورداری متهم از نهادهای ارفاقی با رویکرد عدالت ترمیمی در مجازات‌های جایگزین از جمله تعلیق مراقبتی، تعویق تعقیب، نظارت قضایی و نظام نیمه‌آزادی در حقیقت کمک شایانی به جبران خسارت بزه‌دیده و بازسازی بزه‌کاری و پیشگیری از جرم مجدد خواهد نمود.

۴۸. خالقی، پیشین، ۲۲۳.

۴۹. جواد طهماسبی، آیین دادرسی کیفری، جلد دوم (تهران: میزان، ۱۳۹۸)، ۵۵.

اصولاً با وقوع جرم حقی برای اشخاص بزه‌دیده ایجاد می‌شود و دستگاه قضایی به نمایندگی از وی به تعقیب، محاکمه و در نهایت مجازات وی خواهد پرداخت. با وجود این قانون‌گذاران اغلب کشورها جرایمی با عنوان جرایم قابل گذشت تعیین کرده‌اند. در این جرایم اگرچه با وقوع جرم نظم جامعه مخدوش و مختل شده است لکن تا قبل از شکایت بزه‌دیده نماینده قضایی حقی مبتنی بر تعقیب مجرم و مجازات وی ندارد. همچنین نظام قضایی در راستای تخفیف و در جهت سیاست فردی کردن مجازات‌ها، گاهی با در نظر گرفتن شرایط خاص، اقدام به تغییر ماهیت مجازات به مجازاتی که مناسب‌تر به حال متهم باشد، می‌کند که باید توجه داشت کیفیات مخففه و مبدله باعث می‌شود نخست، مجازات‌ها با شخصیت بزه‌کاران منطبق شوند؛ دوم، افکار عمومی که در برخی موارد شدید شدن مجازات برای برخی افراد را می‌خواهند و در برخی موارد هم خواستار تخفیف مجازات هستند، نیز اقناع شود.^{۵۰}

در فرایند دادرسی هدف از تعقیب متهم و اجرای عدالت فقط عدالت کیفری و مجازات متهم نیست بلکه در کنار آن توجه خاصی به وضعیت بزه‌کار و بزه‌دیده با رویکرد ترمیمی و بازپروری خواهد شد. در قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ قانون‌گذار با تأسیس نهادهای ارفاقی و کیفی‌های جایگزین حبس علاوه بر مدنظر قرار دادن و رعایت حقوق بزه‌دیده، کمک قانونی به بزه‌کار را مدنظر قرار داده است.

«عدالت سزادهنده» که ناظر به جرم است و «عدالت بازپرورانه» که ناظر به بزه‌کار است و هر دو به‌عنوان مدل کلاسیک یا سنتی عدالت کیفری مشهور شده‌اند، در دهه‌های اخیر با ایرادهای مختلفی که متوجه کارایی و عملکرد آنهاست، روبه‌رو هستند. روی این قضیه عده‌ای از جرم‌شناسان و حقوق‌دانان در پی جابه‌جایی نظام عدالت کیفری کلاسیک برآمدند و نظام عدالت جدیدی با عنوان «عدالت ترمیمی» به عرصه جرم‌شناسی و جزا وارد شده است. این مدل به اعتقاد طرفداران آن می‌تواند علاوه بر حل و فصل اختلافی که با ارتکاب جرم ایجاد شده است، خصومت تنش و اختلاف ناشی از آن بین بزه‌دیده و بزه‌کار را در جامعه محلی در چهارچوب فرایند میانجیگری، مذاکره و مصالحه جمعی و با روش‌های متنوع رفع و ترمیم کند.^{۵۱}

امروزه تدوین قوانین و مقررات جزایی با تأسیس نهادهای ارفاقی و تعیین مجازات‌های جایگزین حبس و روی آوردن دستگاه قضا به بهره‌گیری از ظرفیت‌های میانجیگری و روش‌های مسالمت‌آمیز و

۵۰. هادی جعفریان و حجت‌الله رئیسی، «بررسی نقش فرایند عدالت ترمیمی در پیشگیری از جرم و کاهش آثار مربوطه»، نشریه آسیب‌های اجتماعی کودک و نوجوان، ۲۹ (۱۳۹۹)، ۹۹-۱۲۰.

۵۱. میرحیدر میرنقی‌زاده و اکبر صفری، «مقایسه عدالت کلاسیک با عدالت ترمیمی»، قانون‌یار، ۲ (۱۳۹۶)، ۱۹۹.

مشارکت مردمی در بحث رفع اختلاف و صلح و سازش متأثر از مکتب عدالت ترمیمی است. با تصویب قانون مجازات اسلامی در سال ۱۳۹۲ شاهد ورود نهادهای ارفاقی جدیدی به نظام عدالت کیفری ایران هستیم. نهادهای مذکور با رویکردی ارفاقی درصددند تا ضمن اعمال کیفر زمینه را برای بازسازی محکوم علیه فراهم کنند.^{۵۲}

ظهور عدالت ترمیمی در سیاست جنایی ایران را خواه ناشی از الزامات مدیریتی و شکست سیاست‌های کنترلی گذشته بدانیم یا تقلید و تلفیقی از این دو، چنانچه بدون توجه به برخی الزامات و ضرورت‌ها و شرایط فرهنگی و اجتماعی و بدون در نظر گرفتن نگرش مردم نسبت به جرم، مجازات و سیستم عدالت کیفری دنبال شود، نمی‌تواند به اهداف واقعی خود برسد.^{۵۳}

امروزه حسب اقتضائات روز جامعه و شرایط مختلف اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و مشکلات و موانع، محدودیت‌ها و محرومیت‌های موجود، قوانین کیفری سابق جوابگو، مؤثر و بازدارنده نبوده و چاره‌ای جز این نیست که قوانین جدیدی تدوین شود. نباید فقط تأکید بر اقدام یک‌طرفه و تنبیه بزهکار با رویکرد عدالت کیفری باشد، بلکه رویکرد عدالت ترمیمی و توجه به حقوق طرفین باید به نحو دقیق مورد توجه قانون‌گذار قرار گیرد.

نتیجه‌گیری

در پژوهش انجام‌شده با مذاقه در قوانین و مقررات کیفری جاری کشورمان همچون قانون اساسی، قانون آیین دادرسی کیفری و قانون مجازات اسلامی و منابع فقهی و حقوقی دریافتیم که در راستای اجرای عدالت کیفری و اصل برائت همان‌گونه که فرد بزه‌دیده و جامعه دارای حقوقی است، بزهکار نیز از حقوق مساوی در مراحل تحقیق و دادرسی نزد مراجع انتظامی و قضایی در جامعه برخوردار است و رعایت این قواعد حقوق بشری برای شهروندان تحت عنوان حقوق دفاعی لازم‌الرعایه بوده و ضمن اینکه حقی برای متهم است برای سایرین به‌خصوص پلیس و مقام قضایی تکلیفی شرعی و قانونی است. در قانون فعلی آیین دادرسی کیفری و قانون مجازات اسلامی و قانون کاهش مجازات حبس تعزیری و با ایجاد تأسیسات ارفاق‌آمیز قانونی و قضایی بستر و زمینه برای رعایت حقوق متهم با رویکرد اصلاحی و پیشگیرانه فراهم است و در بسیاری از موارد این خود متهم است که با فرار خود زمینه محرومیت از این

۵۲. بابک پورقهرمانی و ایرج نگهدار، «ارزیابی رویکرد قضات به اعمال نهادهای ارفاقی جدید (مطالعه موردی محاکم کیفری استان کردستان)»، مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۴۸، ۲ (۱۳۹۷)، ۲۲۷.

۵۳. فرجیها، پیشین، ۳۲۶.

حقوق را فراهم می‌آورد. از عواملی که باعث شده متهم از دادرسی و محاکمه منصفانه متواری گردد بیم از عدم رعایت این حقوق دفاعی از سوی متولیان تعقیب و دادرسی و ایجاد ارباب از سوی اطرافیان و مراجع انتظامی است و می‌تواند ناشی از عدم آگاهی متهم از برخی حقوق دفاعی و ناآشنایی از ابزارها و ظرفیت‌های قانونی باشد.

با ترس و واهمه و عدم حضور نزد قاضی به یقین متهم قادر به دفاع از خود و برخوردار از دادرسی عادلانه در فرایند دادرسی نخواهد بود و با اخلال و اطاله در مسیر دادرسی علاوه بر تضییع حقوق جامعه و بزه‌دیده با محرومیت از حقوق دفاعی و جلوه‌های عدالت ترمیمی و تأسیسات ارفاق‌آمیز در فرایند محاکمه و مجازات روبه‌رو خواهد شد. متأسفانه در کشورمان همچنان بسیاری از متهمین نسبت به حقوق دفاعی خود توجیه نبوده و اطلاعات کافی نداشته و به‌محض ارتکاب جرم مورد سرزنش اطرافیان و برخورد قهرآمیز مراجع ذی‌صلاح انتظامی و قضایی قرار گرفته و این امر سبب ترس، تردید به بی‌طرفی مرجع قضایی و فراری شدن بزه‌کار و در نتیجه تضییع بسیاری از حقوق مصرحه قانونی وی می‌گردد.

در حقیقت باید اذعان داشت که امروزه رویه جذب کادر قضایی از افراد با سنین پایین و کم‌تجربه در دستگاه قضا موجب نگرانی بسیاری از حقوق‌دانان و وکلای دادگستری و مردم به لحاظ ضعف عملکرد قضایی شده است؛ تضییع برخی حقوق دفاعی و محکمه‌گریزی بزه‌کاران تا حدی بی‌تأثیر از این رویه نیست. به لحاظ عدم تشکیل پلیس قضایی و عدم برخورداری جامعه از مأمورین زبده و کارآگاه و متخصص، در بین ضابطان دادگستری اجرای دستورات قضایی توسط برخی مأمورین جوان و کم‌تجربه و آموزش‌ندیده و یا ضعف نظارت از سوی قضات بر ضابطان تحت امر، بی‌اعتمادی متهمین را در پی داشته و بیم از عدم رعایت حقوق آنها ضمن وجود دلهره و ترس از شکنجه، استخفاف، محرومیت متهمین از معرفی کفیل یا وثیقه در مرجع قضایی، گزارش‌های خلاف واقع و جرم‌انگارانه، تأثیرپذیری قضات از گزارش‌های ضابطان علیه متهم یا سایر رفتارهای تبعیض‌آمیز پلیسی یا قضایی باعث قانون‌گریزی، عدم حضور در مرجع قضایی و در نهایت فرار از تعقیب و دادرسی می‌گردد.

امروزه توجه به حقوق دفاعی متهم در قانون آیین دادرسی کیفری در مقایسه با قانون سابق به‌روشنی محسوس و لازم‌الرعایه است، بسترهای عدالت ترمیمی نیز در قانون آیین دادرسی کیفری و قانون مجازات اسلامی از سوی قانون‌گذار نسبت به گذشته با تغییرات و اصلاحات بسیار ارزشمندی همراه است. توجه به موضوع میانجیگری و اهمیت صلح و سازش از سوی قوه قضائیه با تأسیس شوراهای حل اختلاف طی سنوات گذشته و ایجاد پروژه مصلحین و حکمین قرآنی توسط معاونت اجتماعی و پیشگیری

از وقوع جرم قوه قضائیه و همچنین راهاندازی ستاد ملی صبر از سوی مرکز توسعه حل اختلاف در معیت شوراهای حل اختلاف در سال‌های اخیر و تلاش در جهت راهاندازی مؤسسات داوری در امور حقوقی و میانجیگری در امور کیفری از سوی این مرکز در زمینه اجرای عدالت ترمیمی نقش بسزایی را در جامعه و کمک به دستگاه قضا ایفا می‌کند. مداخله مردمی و مشارکت مدنی در کنار توجه به حقوق بزه‌دیده گامی مؤثر در زمینه توجه به حقوق دفاعی متهم است. برداشتن گام‌های محکم در جهت ترمیم زیان‌های ناشی از جرم به بزه‌دیده و کمک به متهم از طریق میانجیگری و اعمال جلوه‌های عدالت ترمیمی از طریق استفاده از بستر نهادهای ارفاقی کیفری موجود در قانون آیین دادرسی کیفری و قانون مجازات اسلامی با تدوین دستورالعمل‌ها و راهکارهای عملی مورد تأکید مراجع قضایی و تأسیس نهادهای سازشی موازی در قوه قضائیه حکایت از توجه قانون‌گذار و اهمیت دادن دستگاه قضا به این مقوله دارد. ناگفته نماند اقدام یک‌جانبه‌گرایانه قانون‌گذار در زمینه جرم‌انگاری در سال‌های اخیر به‌نوعی در بین شهروندان ایجاد ناامنی کرده و بسیاری افراد بر این باورند که در صورت ارتکاب یک رفتار مجرمانه ممکن است به اتهامات متعدد تحت تعقیب و برخورد قضایی قرار گیرند و این تحقیقات و تفهیم اتهام‌های مضاعف و صدور آرای غیرمتقن و نامتناسب باعث توقیف طولانی و سلب آزادی آنها گردد. بازداشت‌های طولانی‌مدت از لحاظ اجتماعی، اقتصادی و شرافتی لطمه و صدمات زیاد و چه‌بسا غیرقابل جبرانی را برای افراد و خانواده آنها در پی خواهد داشت.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

کتابها

- اردبیلی، محمدعلی. حقوق جزای عمومی. چاپ بیست و سوم. جلد سوم. تهران: نشر میزان، ۱۴۰۰.
- اردبیلی، محمدعلی. حقوق جزای عمومی. چاپ شصت و ششم. جلد نخست. تهران: نشر میزان، ۱۴۰۰.
- آخوندی، محمود. آیین دادرسی کیفری، اندیشه‌ها. جلد چهارم. ویراست سوم. تهران: انتشارات مجد، ۱۳۸۴.
- آشوری، محمد. آیین دادرسی کیفری. جلد دوم. تهران: سمت، ۱۳۸۸.
- تدین، عباس (مترجم). قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه. چاپ اول. تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۹۱.
- خالقی، علی. آیین دادرسی کیفری. چاپ چهل و سوم. تهران: انتشارات شهر دانش، ۱۴۰۰.
- رستمی، هادی. آیین دادرسی کیفری، چاپ اول. تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۷.
- طاهری، محمدعلی. خشونت ساختاری و فرایند عدالت کیفری، رهیافتی جرم‌شناسانه و تطبیقی به آموزه نفی خشونت. تهران: انتشارات محراب فکر، ۱۳۸۵.
- طهماسبی، جواد. آیین دادرسی کیفری. جلد دوم. تهران: میزان، ۱۳۹۸.
- عمید، حسن. فرهنگ عمید (دو جلدی). چاپ بیست و هشتم. تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۲.
- فرجیها، محمد. دانش‌نامه عدالت ترمیمی (مجموعه مقاله‌های همایش بین‌المللی عدالت ترمیمی و پیشگیری از جرم). چاپ اول. تهران: میزان، ۱۳۹۶.
- فروزش، روح‌الله. جایگاه عدالت ترمیمی در فقه و حقوق اسلامی و حقوق ایران. با دیباچه حسین میرمحمدصادقی. تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۸۵.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
- قانون آیین دادرسی کیفری، مصوب ۱۳۹۲.
- قانون کاهش مجازات حبس تعزیری، مصوب ۱۳۹۹.
- قانون مجازات اسلامی، مصوب ۱۳۹۲.
- کاتوزیان، ناصر. فلسفه حقوق. چاپ پنجم. جلد اول. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۸.
- کسسه، آنتونیو. حقوق کیفری بین‌المللی. مترجمان زهرا موسوی، اردشیر امیرارجمند، حسین پیران. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۷.
- گودرزی بروجردی، محمدرضا. سیاست جنایی قضایی. چاپ دوم. تهران: انتشارات سلسبیل، ۱۳۸۵.
- نجفی ابرندآبادی، علی‌حسین. «گفتمان سیاست جنایی قانون‌گذار در قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲». در: حج اندیشه؛ هم‌افزایی فقه و حقوق در تحقق توسعه و تعالی انسانی (مجموعه مقالات در نکوداشت استاد شهید دکتر حاج ناصر قربان‌نیا). به کوشش نعمت‌الله الفت. چاپ دوم. قم: دانشگاه مفید، ۱۳۹۶.
- نیازپور، امیرحسین. حقوق کیفری کودکان و نوجوانان. چاپ اول. تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۳.
- یوسفی، ایمان. آیین دادرسی کیفری. چاپ دوم. تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۵.
- مقالات و سایر منابع:
- بارانی، محمد. «پلیس و میانجیگری کیفری (مورد مطالعه: کالانتري‌های تهران)». پژوهش‌های دانش انتظامی، ۱۹، ۷۶ (۱۳۹۶)، ۱۲۱-۱۴۶.
- باقرپور، یوسف‌علی. «تضمینات قانونی و اساسی در دادرسی و تحقیقات مقدماتی (مطالعه تطبیقی حقوق ایران و فرانسه)». فصلنامه بصیرت، ۱۲، ۳۴ (۱۳۸۴)، ۹۴-۱۲۵.
- پورقهرمانی، بابک و ایرج نگهدار. «ارزیابی رویکرد قضات به اعمال نهادهای ارفاقی جدید (مطالعه موردی محاکم کیفری استان کردستان)». مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۴۸، ۲ (۱۳۹۷)، ۲۲۵-۲۵۵.

Doi/10.22059 :jqclcs2019.70809

- جعفریان، هادی و حجت‌الله رئیسی. «بررسی نقش فرایند عدالت ترمیمی در پیشگیری از جرم و کاهش آثار مربوطه». نشریه آسیب‌های اجتماعی کودک و نوجوان، ۲۹ (۱۳۹۹)، ۹۹-۱۲۰.
- حسین‌زاده، پیمان. «نگاهی اجمالی به حقوق دفاعی متهم». نشریه دادرسی، ۷۷ (۱۳۸۸)، ۴۴-۴۵.
- حیدری، الهام. «حقوق دفاعی متهم در دوران تحت نظر در قانون آیین دادرسی کیفری و بررسی تطبیقی آن با حقوق انگلستان». دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۲۰، ۷۱ (۱۳۹۴)، ۲۷-۵۲.
- ساقیان، محمدمهدی. «تحولات حق متهم برداشتن وکیل در مرحله تحت نظر در حقوق فرانسه و ایران». مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۱، ۱ (۱۳۹۳)، ۱۰۳-۱۱۸.

Doi/10.22059 :jqclcs2014.54926.

- سامانه ملی آرای قضایی. وبسایت پژوهشگاه قوه قضائیه، قابل دسترسی در:

<https://ara.jri.ac.ir>

- صابر، محمود. «معیارها و تضمین‌های دادرسی عادلانه در مرحله تحقیقات مقدماتی». پژوهش‌های حقوق تطبیقی، ۱۳، ۴ (۱۳۸۸)، ۱۴۳-۱۷۵.
 - علی‌اکبری، رستم، سیاوش اسماعیلی، حسین امینی اسدآبادی و بهروز حسینی‌نژاد. «مبانی، اصول و برنامه‌های پلیس ترمیمی (میانجیگری پلیسی)». قانون‌یار، ۳، ۹ (۱۳۹۹)، ۴۵-۶۳.
 - قبادی بیگوند، بهاره. «بررسی جلوه‌های عدالت ترمیمی در حقوق کیفری شکلی». مطالعات حقوق، ۳، ۳۱ (۱۳۹۸)، ۱۱۳-۱۲۸.
 - کمالی فرد، ایمان. «نقش و تأثیر تأسیس نهادهای ارفاقی در جهت کاهش آمار مجازات زندان». هفتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم انسانی، مدیریت و کارآفرینی ایران. تهران، ۱۳۹۹.
 - گلدوست جویباری، رجب، علیرضا میرکمالی و ژاله قلی. «نواوری‌های آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ درباره حقوق دفاعی متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی». دانش و پژوهش حقوقی، ۴، ۱ (۱۳۹۷)، ۷۷-۱۰۰.
- Doi/10.22055 :ajklr2018.14009
- میرتقی‌زاده، میرحیدر و اکبر صفری. «مقایسه عدالت کلاسیک با عدالت ترمیمی». قانون‌یار، ۲ (۱۳۹۶)، ۱۹۹-۲۲۰.
 - نظریه مشورتی شماره ۷/۹۴/۵۴۹ مورخ ۱۳۹۴/۰۳/۰۲، وبسایت اداره کل حقوقی قوه قضائیه، (۱۳۹۴).
 - وروایی، اکبر و محمد نجاری. «عوامل و انگیزه فرار متهمین از دست مأمورین و راه‌های پیشگیری از آن». پژوهش‌های مدیریت انتظامی، ۳، ۴ (۱۳۸۷)، ۴۸۹-۵۰۲.